ALEVÎLİK-BEKTAŞÎLİK

A. *MEZHEP: TARİFİ VE ÇEŞİTLERİ*

Mezhep: ذهب kökünden gelen مذهب kelime anlamı olarak benimsenen görüş, farklı tutum ve davranış, fikir ve gidilen yol gibi anlamlara gelir.

İkiye ayrılır: Fıkhî ve İtikadî Mezhepler

Fıkhî/Amelî Mezhep: Fıkhî görüşler etrafında gerçekleşen zümreleşmeler neticesinde ortaya çıkar. Bunlar itikadî mezheplerin alt kolları olarak değerlendirilebilir. Örneğin itikadî bir mezhep olan Ehl-i Sünnet'in içerisinde dört tane temel fıkıh mezhebi kabul görmüştür. Bunlar Hanefîlik, Şâfiîlik, Hanbelîlik ve Malikîlik'tir.

Siyasî ve İtikadî Mezhep: Din anlayışındaki farklılaşmaların kurumsallaşarak itikadîleşmesi sonucu ortaya çıkan beşeri oluşumlardır.

İtikadî mezhepler klasik kaynaklarda genellikle "fırka" kavramıyla ifade edilmiştir.

Bir hareketin mezhep olarak kabul edilebilmesi için öncelikle din anlayışında bir farklılaşma ortaya çıkmış olması gerekmektedir. Bu farklılaşma çoğunlukla da siyasî bir ayrılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Hz. Peygamber'in vefatı ile birlikte onun yerine kimin geçeceği ile ilgili olarak farkı siyasi tutumlar geliştirilmiştir. Ensar, kendi kabilelerinden olan Sa'd b. Ubade'nin halife olmasını isterken, Haşimîler ve bazı köle azatlısı kimseler hilâfetin Hz. Peygamber'in kabilesi olan Haşimîler'de devam etmesi gerektiğini, Haşimîler içerisinde öne çıkan Hz. Ali'nin hilafetini savunmuşlardır. Bu tutumların her birisi sonuç olarak birer fikri ayrılığa işaret eder. Ancak bu ayrılıklar itikadî zemine taşınıp kurumsallaşmadığı sürece mezhep hüviyeti taşımaz.

Bu noktada mezhepleşme cereyanının ikinci adımı karşımıza çıkmaktadır. Ortaya çıkan fikir ayrılıklarının kurumsallaşması. Kurumsallaşmadan kastettiğimiz şey, belli bir fikir etrafında amaç birliği edinmiş insanların bir araya gelerek birlikte hareket etmelerini kolaylaştıracak kurum ve kuruluşları oluşturmalarıdır. Verdiğimiz örnekten devam edecek olursak Ensar, siyasi görüşünü hiçbir zaman kurumsallaştırmamış ve onların siyasi tavırları mezhep olarak karşımıza çıkmamıştır. Oysa Hz. Ali'nin hilafetini savunanlar tarihi süreç içerisinde kurumsallaşmasını tamamlayarak Şîa olarak karşımıza çıkmışlardır. Başlangıçta Hz. Ali'nin halife olması fikri siyasi bir ayrılık iken daha sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in hakkı adı altında pek çok siyasi birlik ve kurumsal yapılar oluşturularak mevcut iktidarlara karşı isyanlar baş göstermiştir.

Kurumsallaşmasını tamamlamış, belli idealler uğruna siyasi, sosyal kurum ve yapılar oluşturmuş hareketlere bizim mezhep diyebilmemiz için mezhepleşme cereyanının üçüncü aşamasını da gerçekleştirmiş olması gerekmektedir. Bu aşama itikadileşme aşamasıdır. Bu aşamada mevcut dini ya da siyasi iddia bir inanç unsuru haline getirilerek bu yeni öğretiye inanmayan diğer kitleler ötekileştirilir. Hz. Ali'nin halife olmasının savunulması bir fikri ayrılıktır. Ancak Hz. Ali'nin nass ve tayinle imam olduğu, onu Hz. Peygamber'in yerine hilafete geçirmeyenlerin küfre düştükleri ve benzeri iddiaların gündeme gelmesi ile birlikte artık Hz. Ali ile ilgili iddiaların itikadileştiğini görmekteyiz. Bu aşama, artık bu iddia sahiplerinin farklı bir itikadi mezhep olarak teşekkül sürecini tamamladığını ve mezhepleştiğini göstermektedir.

Mezhep tanımında karşımıza çıkan dördüncü husus, mezheplerin beşeri oluşumlar olduğu hususudur. Hz. Peygamber'in mezhebi olmadığı gibi, Hz. Peygamber vefat ettiğinde herhangi bir mezhep de teşekkül etmiş değildir. Mezhepler, peygambersiz hayata uyum sağlama çabalarının neticesi olarak sonraki süreç içerisinde ortaya çıkmış insan ürünü oluşumlardır. Tarihi süreç içerisinde önce Haricilik, daha sonra Mürcie, Mutezile ve Şia'nın kolları ortaya çıkmıştır. Ehl-i Sünnet dediğimiz mezhep ise bu farklı fırkalara karşı merkezde yer alan Müslümanların belli siyasi ve

itikadi ilkeler çerçevesinde sınırlarını çizdiği mezheplerden bir tanesidir. Hatta teşekkülünü en son tamamlamış mezheplerden bir tanesidir.

Ehl-i Sünnet içerisinde *ayrı bir itikadî* mezhep grubu daha oluşturulmuştur. Ehl-i Sünnet'in itikadî mezhepleri Selefiyye, Maturidîlik ve Eş'arîlik olarak kabul edilmektedir. İmam Maturidi ve Eş'arî IV/X. asrın başlarında vefat ettikleri için mevcut Sünnî yapı onların ölümlerinden daha sonraki bir süreçte tamamlanabilmiştir.

1. *Alevîlik Kavramı ve Alevîliğin Dini Statüsü*

Arapça bir sözcük olan Alevî (علوي) "Ali'ye mensup, Ali taraftarı, Ali'yi seven" gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin terim anlamı ise tarih boyunca edebiyatçılar, tarihçiler, dilciler ve mezhepler tarihçileri tarafından farklı şekilde verilmiştir. Örneğin tasavvufta tarikat silsilesi Hz. Ali'ye dayanan tarikatlara "alevî" adı verilmiştir.

Tarihçiler ise, herhangi bir mezhebi kastetmeksizin, tarihi süreç içerisinde Hz. Ali saflarında yer alan kişileri ifade etmek için zaman zaman Alevî kavramını kullanmışlardır. Bu anlamda Cemel ve Sıffîn savaşlarında Hz. Ali saflarında yer alanlar Alevî olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mezhepler tarihinde ise Aleviyye, genel anlamda Şîî grupların genel adı olarak kullanılagelmiştir. Bu anlamda İmâmiyye, Zeydiyye, Gulat, İsmâiliyye ve benzeri Şiî gruplar Aleviyye olarak görülmüştür. Açıktır ki bu kullanımların hiç birisi günümüzde Türkiye'deki belli bir grubu ifade etmek üzere kullandığımız "Alevî" kavramıyla aynı anlamda değildir.

Kavramın Türkiye'deki belli bir gruba ad olarak verilmesi oldukça yenidir ve XIX. yüzyıla tekabül etmektedir. Bu yüzyıldan itibaren daha önce genel olarak Kızılbaşlar, Kalenderîler, Bektaşîler, Torlaklar, Işıklar, Abdallar ve Hurufîler gibi adlarla anılan farklı grupların ortak adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Her ne kadar Şah İsmâil, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet gibi bazı şairler şiirlerinde "Aleviyem" tanımlamasında bulunmuşlarsa da bu kullanım bugünkü anlamdaki Alevîlik'ten daha çok Safevî taraftarlığı anlamındadır. Dolayısıyla kavramın teknik bir terim olarak kullanımı oldukça yenidir. Alevî kavramının kullanımından önce daha çok kırsal kesimde ikamet eden ve çoğunluğu Safevîler'e bağlanmış olan topluluklara Kızılbaş; daha çok şehir merkezlerinde yayılmış olan ve Osmanlı'ya bağlı olan topluluklara ise Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlılıklarından ötürü Bektaşî adı verilmiştir. Bektaşîler genel olarak Osmanlı'ya bağlı kalmışlar ve özellikle Yeniçeri Ocağı üzerinde etkin olmuşlardır. Kızılbaşlar ise öteden beri Safevî Tekkesi'ne bağlı oldukları için Yavuz-Şah İsmâil mücadelesinde Şah İsmâil'den yana tavır takınmışlar ve her ne kadar Osmanlı topraklarında kalmışlarsa da Osmanlı'ya mesafeli duruşlarını devam ettirmişlerdir.

İki grubun Osmanlı'ya karşı farklı tutum geliştirmeleri onların din anlayışlarına da yansımıştır. Bektaşîler Sünnîler'e daha yakın bir din anlayışına sahip olurken Kızılbaşlar Sünnilikle aralarına katı bir mesafe koymuşlardır. Bu gün siyaseten de birbirlerinden oldukça farklı noktalarda durmuş olan bu iki ana zümrenin Alevîlik kavramı altında tek bir hareketmiş gibi değerlendirilmesi Alevîlik konusundaki temel yaklaşım yanlışlarından birisidir. Günümüzde bu sorunu aşmak için genellikle kırsal kesimde ikamet eden Kızılbaşlar için Anadolu Alevîleri ya da kısaca Alevî; daha şehirli bir yapı arz eden ve Osmanlı'da Bektaşi olarak bilinen zümre için de Bektaşî ismini tercih etmekteyiz.

Alevîlik'le ilgili olarak üzerinde durmamız gereken önemli hususlardan birisi de Alevîliğin mezhebî durumunun aydınlatılmasıdır. Her ne kadar bazı Alevî kökenli yazarlar Alevîliği ayrı bir dinmiş gibi kabul etmeye ve ettirmeye çalışsa da bu görüşü tartışmaya değer bulmadığımız için üzerinde durmayacağız. Bu konuda öne sürülen iddialardan birisi de Alevîliğin itikadî bir mezhep olduğudur. Bu görüşü aşağıda açıklayacağımız hususlardan hareketle doğru görmemekteyiz.

1. Bir hareketin itikadî mezhep hüviyeti taşıması için dinin temel konuları olan ve itikadî İslam mezheplerinin sık sık tartıştıkları ulûhiyet, nübüvvet, ahiret, iman, büyük günah, kader gibi mevzularda kendi teolojisini oluşturmuş olması beklenir. Alevîlik-Bektaşiliğin yazılı kaynakları incelendiğinde bu konularda insicamlı bir nazariye kurulmadığı ve farklı bir teoloji oluşturma teşebbüsüne girilmediği görülmektedir.
2. İtikadî mezhep hüviyetini kazanan hareketler oluşturdukları kendi teolojilerini savunmak üzere kelamî eserler kaleme alırlar. Alevîlik-Bektaşîliğin yazılı kaynaklarına baktığımızda bunların kelamî içerikli geliştirilen itikat ve öğretiyi savunan kitaplar olmaktan ziyade tasavvufî ve menkıbevi tarikat kitapları konumundadır.
3. Mezhepler belli bir soy-boy ya da etnik grubun değil genellikle tüm insanlığın hizmetinde olan daha genel yapılardır. Alevilik-Bektaşiliğe baktığımızda Türkler'in belli boylarına hitap ettiğini, tarikata giriş ve çıkışların oldukça zor ve sınırlı olduğunu, yayılmacı bir politikanın izlenmediğini, içe kapalı bir yapının olduğunu görmekteyiz. Tüm bunlar tarikat ve tarikat benzeri hareketlerin özellikleridir. Niyekim Alevilik-Bektaşilik Erdebil Safevî Tekkesi ve Hacı Bektaş Tekkesi'ne bağlılığın esas olduğu bir tasavvufi örgütlenme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle Bektaşiliğin bir tasavvufi tarikat olduğunu söyleyebiliriz. Kızılbaşlık ya da Anadolu Alevîliği ise Safevîler'e bağlanarak kısmen siyasetle iç içe bir yapı arz ettiği için tam bir tarikat oluşumu niteliği taşımasa da tarikat benzeri bir oluşum olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak Alevîlik-Bektaşîlik, bir mezhep değil, tarikat ya da tarikat benzeri bir oluşumdur.